

FÖLDI JÁNOS ÉS AZ ELSŐ MAGYAR ÁLLATTAN

BOROS ISTVÁN

Országos Természettudományi Múzeum, Budapest

(Érkezett: 1951. április 6.)

1901. április 6-át a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei nem tüntetik fel mint emléknapot s jubileumi évfordulót. Hiába lapozzuk át az akadémiai kiadványokat, nem akadunk nyomára, hogy az 1801. április 6-án elhunyt Földi János, »az Orvosi Tudományok Doctora, a Nagyságos Szabad Hajdú Városok Kerületének rendes Orvosa, és a Jénai Physica és Minerális Tudós Társaságok Tagja« halálának 100 éves fordulóján, ünnepélyesen és hivatalosan megemlékeztek volna arról, hogy Földi, a magyar tudományos élet ébredése idején valamelyes szerepet is játszott. Pedig 1791-ben az Akadémia felállításának első, de meg nem valósult tervében szereplő 24 rendes tag közé, annak idején, őt is felvételre ajánlották. A magyar tudományos világ legmagasabb fóruma mégsem rendezte meg a szokásos emlékülést, bár abban az időben még nem nehezedett rá ellenforradalmi hangulat, s elnöke sem dilettáns tábor-szernagy főherceg, hanem komoly s világhírű, nagy tekintélynek számító szakember volt. Ugyanígy nem emlékeztek meg róla a Természettudományi Társulatban sem, jóllehet régebbi gyakorlat szerint, ha az Akadémián nem is, a Közönyben inkább szoktak mindazok emlékének áldozni, kiknek a természettudományok hazai előmozdítása ügyéhez, régebben vagy újabban több-kevesebb közük volt. Ami méltatás Földi Jánosról természettudományi részről általában ebben az időben, a századforduló körül megjelent, mindössze néhány rövid kis cikkecske, saját kezdeményezésből származó megemlékezés volt. Azok rótták le kegyeletüket velük, akik érezték, hogy Földi működése a magyar tudományos élet, a magyar biológia, különösen azonban a magyar állattan történetének fejlődésében — ha hivatalosan nem is vettek róla tudomást — mégis csak egy lépést jelentett előre, tehát haladás volt.

Jelen visszaemlékezés — mely a feledés több mint másfélévszázados homályából idézi fel őt — annak megállapítására kíván kísérlet lenni: elmehet-e emléke előtt kegyeletlenül a mai magyar tudományosság is? A nagyszabású gazdasági és társadalmi átalakulás útján menetelő ország új szemléletű biológusai, elsősorban zoológusai, viselkedhetnek-e vele szemben oly tartózkodóan, mint eddig tették?

Mindaz, ami Földi centennáriumával kapcsolatban történt, illetve helyesebben nem történt, annak meggyőző és fényes bizonyítéka, hogy — ellentétben

a még ma is gyakran hangoztatott felfogással, — a tudomány sem mindentől független, társadalmi adottságok és idők felett lebegő, azok befolyásától mentes valami. Hanem, hogy igen is — mint a kulturális élet minden egyéb megnyilvánulása, — a tudomány is társadalmi termék, mely nagyon is magán viseli a társadalomnak, adott esetben a polgári társadalomnak anyagi és szerkezeti adottságaiból eredő sajátosságait. Szemben minden más elképzeléssel, sajnos olyannyira, hogy abban a korszakban, midőn a feltörekvő és érvényesülni kívánó tendenciák ellen a burzsoázia reakcióssá válik, a tudomány művelőinek szellemi beállítottsága is, — akármennyire is hangoztatják elfogulatlanságukat s hogy csak az igazságot tartják szem előtt — legnagyobb részben ezt az uralkodó társadalmi felfogást tükrözi vissza.

Hogy is lehetett volna kivétel éppen a XX. századeleji Magyar Tudományos Akadémia, vagy a Természettudományi Társulat, egyik épp úgy, mint a másik, egy-egy haladó történelmi korszak haladó szellemiségének társadalmi megnyilvánulása? Hol volt az 1900-as esztendőök Akadémiájának szelleme a Hajnóczyak, Nagyvátiak, Laczkovicsék XVIII. századvégi, a Széchenyi Istvánok, Kossuth Lajosok, Petőfi Sándorok, Batthyányi Lajosok XIX. századeleji s közepi, fejlődést, demokratikus haladást követelő szellemétől? Végzetesen lemaradt, s szinte teljesen megállt. A fejlődést befejezettnek tekintette, s ha voltak is — mint ahogy kétségtelenül voltak — felvilágosodott, haladó szemléletű s demokratikus felfogásra hajlamos tagjai, az egyéni állásfoglalások mégis csak a nagybirtokos-klerikális osztályszemlélet merev és csontjavelejeig konzervatív, haladásellenes hivatalos állásfoglalásába olvadtak bele. Ebben jutottak legalább is kollektíven kifejezésre, — s dehogy is ügyeltek arra, hogy a magyar nép egészének kulturális felemelkedéséért folytatott küzdelmekben kik szereztek említésre méltó érdemeket. Hogy többek között, egy szerény vidéki orvos-természettudós, Földi János is, akinek pedig — mint említettem — Révai Miklós, a kiváló nyelvész javaslata szerint, a korabeli írói társadalom legkiválóbb képviselőivel együtt, már 1791-ben kellett volna a felállítani szándékolt Akadémia tagjai közé kerülnie.

Földi-ről, halálának centennáriumi évében — mint láttuk, — ennek ellene nem esett szó. Egyszerűen megfeledkeztek róla. Korántsem állítom, hogy tudatosan — de akaratlanul is elsiklottak felette, mert sem az akkori tudományos felfogás, sem az akkori társadalmi szemlélet szerint, Földi nem volt az a kimagasló egyéniség, aki megért volna egy emlékülést vagy előadást. S jöllehet, — éppen csak rámutattam — mint költő és nyelvész is hagyott vissza nyomokat a magyar irodalomban, ha nem is jelentőseket, de említésre érdemeseket, eredetileg »a honi nyelv kiművelésére felállított tudós társaság«, a Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és széptudományi osztályán 1901-ben Földi-ről, az irodalmi megújulás korának egyik vezető egyéniségéről, beszélni egyízben sem tartották szükségesnek. Pedig 9 nyilvános ülésen háromszor olvastak fel ez évben klasszika-filológiai tanulmányokat, Pindaros epiníciumairól, Vergilius ifjúságáról és még-

egyszer Vergilius életéről s munkáiról. A magyar vezetőkörök uszályába került akadémikusok szándékosság nélkül nem vették tudomásul, hogy Földi hathatósan egyengette azon eszmék útját, melynek későbbi megvalósításaként elsőnek éppen az Akadémia jött létre.

Mindamellet, mint említettem, ha hivatalos megemlékezésben nem is volt része, még halálának centennáriumi esztendeje előtt és után, elsősorban irodalomtörténészek s nyelvészek többször foglalkoztak vele. Ők állapították meg róla, hogy bár a költészetben csak műkedvelő, azoknak a törekvéseknek diadalra juttatásában, amelyek Debrecenből kiindulva a természetrajz tudományának magyar nyelvét megteremtették, a kezdeményező szerep és az érdem is tulajdonképpen Földié. Az ő kutatásai tarták fel élete folyását is, s ezekből tudjuk, hogy 1755. december 21-én Nagyszalontán született. Hogy apja Földi Mihály kurtanemes, szürszabó, édesanyja Boros Sára volt, aki még a gyermekágyban meghalt, s hogy 1759-ben édesapját is elvesztette. Hogy 4 éves korában már teljes árvaságra jutva, a maga erejéből és tehetségéből, sok nélkülözés s megaláztatás közepette tanult, tartotta el magát. Lett segédtanító, majd a debreceni kollegiumban, mint a módosabb diákok kiszolgálója elhelyezkedve, a főiskola hallgatója, kinek a tudományon és természetén kívül ekkor még nincs egy igaz barátja. Irodalomtörténészek adataiból rajzolódik ki további szomorú pályafutása: kollégiumi tanulmányait szegénysége miatt kénytelen abbahagyni, 1777. januárjától kezdve több mint egy évig ismét tanítósodik, majd megtakarított pénzeeskéjén másodsor is beiratkozik a főiskolára. 1781-ben fejezi be tanulmányait. Újra tanító, majd miután mindenáron orvos és természettudós akar lenni, félrerakott garasajin 1784-ben Pestre megy, s mint 29 éves férfi, az egyetem diákja lesz. De közben nem hagyja abba nyelvészeti tanulmányait sem; levelezés útján szoros barátságba kerül Kazinczy-val, s bár nyomorúságos az élete, törhetetlen szívóssággal merül bele szaktárgyainak tanulmányozásába is. 1788-ban azokat sikeresen be is végzi, doktorrá avatják, s még ebben az évben Szatmáron orvosnak meg is választják. Innen, mint hajdu-kerületi főorvos, 1791-ben Hadházára kerül, s munkás, de szerencsétlen házassága miatt is örömtelen életét itt is fejezi be 1801. április 6-án, alig másfél héttel azután, hogy legidősebb fiát, a 10 éves Lajost eltemette. A hadházi temetőben arra a helyre temették, melyet még életében kijelölt magának — akácok lombja alatt. Amit egész életében hiába keresett, a nyugalmat, itt akarta megtalálni, valószínűleg, mint egyik életrajzírója találóan megjegyzi, nemcsak azért, mert az akácokat »hűsbalzsamú virágai« miatt, mint testvéreit szerette, hanem mert élete körülményei is tuskések voltak, akárcsak az akácok.

Valóban tipikusan olyan életsors, mely a dolgozó magyarság legjobbjainak gyakran jutott osztályrészül. Küzdelmes, nyomorúságos s keserű, nélkülözésekkel, koplalással teli szolgasors, mely nem lázong ugyan, de mégis minden megnyilatkozásával egy más, egy megváltozott világ valóra válását szeretné. Arra irányul minden igyekezete. Szabadabb, kulturáltabb életet akar, kivezető utakat

keres, ha nincsenek is politikai célkitűzései és nem hangoztat forradalmi jel-szavakat. Ezt vallásos meggyőződése, helyesebben vallási megkötöttsége egyébként is lehetetlenné tennék. De dacosan és csökönyösen mégis a tökéletlenebb, az avultabb ellen folytat küzdelmet, mikor a gazdaságilag elnyomott kisemberek verejtékezésével s súlyos gondjai közepette csak tanulni akar, a nyelvnek, a költészetnek tökéletesebb formáit keresi, s a tudományt széles körben terjeszteni törekszik. Midőn a sorsban való megnyugvás kálvinista filozófiájának béklyói ellenére is a saját maga sorsát változtatja meg, hogy az akkor általában elterjedt felfogás szerint nyelvvel, könyvvel és tudománnyal segítsen a haza, a magyarság milliósorsán. Tudattalanul is szellemi lázadó, aki a fennálló rend ellen naiv ösztönösséggel, belső szükségéből verekszik, hogy mint maga mondja: »sok dolgozó kezeknek munkába hozását és az életnek sokféle boldogítását« előmozdítsa. — És maga mégis boldogtalan, megalázott, idő előtt nyomorultul dől ki a sorból, mielőtt még valami is változnék a Földi Jánosok kultúrában, politikai és társadalmi viszonyok tekintetében egyaránt nagyon lemaradt, sivár hazájában.

Kultúrészégének, a viszonyok elleni lázongásának s a helyzeten való változtatás akarásának kifejezése azon munkája is, mellyel a következőkben részletesen foglalkozunk, és amely a magyar irodalomtörténészek méltatása szerint legértékesebb alkotása: az 1801-ben Pozsonyban »Wéber Simon költségével és betűivel« megjelent »Természeti História, A Linné Systemája szerint... Az Állatok Országá.« Rá kitérni, — eltekintve 150 éves jubileumi évszámától — annál inkább szükséges és időszerű, mert értékelése tekintetében az irodalomtörténészek és zoológus szakemberek felfogása közti különbségek félreértésekre szolgáltattak és szolgáltatnak alkalmat jelenleg is, és nem kis mértékben járultak hozzá a Földivel szemben elfoglalt hivatalos álláspont kialakításához.

Az irodalomtörténet (Beöthy—Badics 1906) úgy tünteti fel, hogy Földi ebben a munkájában a természetrajzot, mint rendszeres tudományt, először szólaltatta meg magyar nyelven. Földi — mint Kardos Albert mondja, — »a magyar természetrajz atyja«. A könyv ezek szerint tehát kétségtelenül értékes hagyatéka Földi-nek, s megjelenését irodalomtörténeti eseménynek kell számítani. Igaz ugyan, hogy magyar nyelven állatokról, növényekről és ásványokról Apáczai Csere János már 1653-ban megjelent »Magyar Encyclopedia«-jában írt elsőnek, és Miskolczy Gáspár 1702-ben megjelent »Egy jeles vadkert«-je is magyar könyv, s hogy Földi előtt Molnár Ker. János 1783-ban, Mátyus István 1787—1793-ig, Gáti István 1795-ben, Fábrián József 1799-ben már magyarul írtak kisebb-nagyobb természethistóriákat. Földi-nek tehát voltak elődei, ez kétségtelen — de elvitathatatlan, hogy ezekkel szemben Földi »Természeti História«-ja az első olyan magyar állattan, amely az állatokra vonatkozó ismereteket összefoglalóan és rendszeresen, a biológiai tudományok akkori állásának megfelelően, elsőízben teszi hozzáférhetővé a tanulóifjúság és az érdeklődők számára. A természetbúvár Paszlavszky-nak a Magyar Birodalom Állatvilágában

(1918) ritkított szedéssel közölt ama véleménye, mintha — az irodalomtörténet megállapításaival szemben — Gáti István írta volna magyar nyelven az első önálló összefoglaló Természethistóriát, Földi prioritását az első magyar rendszeres állattan szerzősége tekintetében nem teheti vitássá. Mert Gáti ugyan Természethistóriát ír, — ismerteti az ásvány-, növény- és állatvilágot, — de ebben sem első, nívóban még kevésbé. Aki, mint ő, egyébként érdekes, de ájtatos hangú bevezetőjében — bővebb ismeretek elsajátítása céljából Pliniusra is utalja olvasóját, — írhatott külön munkát Miskolczi Gáspárénál, de Földi János Állattanszáját nem előzheti meg. Ebben a kérdésben az irodalomtörténészek megállapításait minden további vita nélkül a természetbúvároknak is el kell fogadni. A munka jelentőségét kisebbiteni e tekintetben annál kevésbé van joguk, mert megjelentetése magyar nyelven a tudományos ismeretek terjesztésének, a felvilágosítás, a magyar művelődés történetének menetében, a korábbi, főként különféle egyházak képviselőinek bölcsekedő, papi szemináriumok szellemét visszatükröző kísérleteivel szemben, tényekkel bizonyíthatóan haladást jelentett.

Mások természetesen a szakszemponatok, de ha ebben a vonatkozásban értékeljük ki a »Természeti-Históriát«, még akkor sem oszthatjuk azoknak a nézetét, akik kézlegyintéssel térnek felette napirendre, s még említésre méltónak sem gondolják.

Ez a »magas lóról« való elintézés még abban az esetben sem indokolt és elfogadható, ha a műnek hibái vannak, mint ahogy kétségtelenül vannak. Pongyolasága és fogyatékoságai azonban nem mérhetők a mai, hanem kizárólag csakis az akkori idők mértékével, és ha mai ismereteink alapján egyik-másik naív megállapítását, vagy tévedését megmosolyogjuk is, s rajtuk derülünk, jogtalan kritikát gyakorolnánk, ha a biológia mai szempontjainak alapulvételével és módszereinek mértékével igyekeznénk megállapítani annak értékét. Ebből kiindulva nemcsak minden régebbi természetleíró, de minden régebbi természetkutató munkásságát le lehetne becsülni. — S Földi-nél annál kevésbé mérhetünk szigorú mértékkel, még helyes álláspontot elfoglalva is, mert munkáját a korabeli természetrajzi irodalom magyar termékeivel összehasonlítva, első benyomásra megállapíthatjuk, hogy a tudományosságra oly mértékben törekszik, mint egyetlen elődje sem. Arról nem is beszélve, hogy Apácai Csere János és Miskolczi Gáspár együgyű meséit, középkori bestiáriusokból hiszékeny lelkek épülésére átvett naivitásait, melyekkel pedig még Fábián József »Természeti Históriájában« is imitt-amott találkozunk, a leggondosabban kerüli. Kifejezett törekvése, hogy — az ő szavaival — »tudásra méltó ismereteket közöljön, és a további tökéletesítésre való út ne zárattassék, hanem könnyebbíttassék«. Olyan vonás, mely még Földi-nél sokkal modernebb természetbúvárok munkáiban sem minden esetben jut kifejezésre. — Itt-ott találunk csak benne néhány, még abban az időben is meghaladottnak tekinthető naív, s kritikátlanul átvett toldalékot. Általában azonban még külön is felhívja a figyelmet, hogy

régebbi szerzőknek ilyen vagy olyan állításai nem egyebek mesénél, — Földi kifejezéseit használva : »hibás beszédnél, mende-mondánál, minden fundamentum nélkül való mondásoknál, melyek semmi megcáfolást többé nem érdemelnek«.

Nem szabad egyébként figyelmen kívül hagynunk ennek a kérdésnek mérlegelésénél még néhány körülményt. Elsősorban és nevezetesen azt, hogy a nyugat gazdasági fejlődése nyomán ott kialakult tudományos élet mögött abban az időben, miután a magyar gazdasági élet történetíróink becslése szerint egy évszázaddal maradt vissza, szellemi életünk is körülbelül ugyanennyivel kullogott a felvilágosodás akkori központjainak szellemi élete után. Ennek ellenére Földi »Természeti Históriaja«, — nem azt állítom, hogy a legkifogástalanabbul, — de kielégítő mértékben megfelel annak a színvonalnak, amelyet a biológia természetfilozófiai korszakának a modern biológiába való átmeneténél, a külföldi irodalom jelentékeny részénél is találunk. Amennyiben elmaradottabbnak tűntetik fel egyes gyengéi, úgy ez tisztára környezethatás. Ami mellett — és ez egy másik körülmény, melyet különösen a szigorúbb kritikusoknak kellene figyelembe venniük, — kiemelendő, hogy Földi nem önálló természetkutató, nem kutató természettudós, hanem természettudományokkal foglalkozó író. »Természeti História«-t ír, s ehhez az anyagot legnagyobb részben idegen szerzőktől veszi mások munkáiból dolgozza át, legnagyobb részben tehát kompilál, s eredetiséget csak annyiban ad munkájának, amennyiben saját feljegyzéseit és megfigyeléseit is hozzáfűzi.

Blumenbach göttingai professzor, a biológia fellendülését közvetlenül megelőző korszak egyik kiváló képviselőjének : »Handbuch der Naturgeschichte« c. 1780—1830-ig 12. kiadást megért, abban az időben igen olvasott könyve 1799-es kiadását veszi tulajdonképpen alapul. Tehát kétségtelenül egy olyan munkát, mely a XVIII. századvégi és XIX. századeleji természetrajzi ismereteknek feltétlenül megbízható tudományos, bár rövid összefoglalása. Földi »Természeti História«-jának első része, a címfelirat szerint az »Első Tsomó« — valószínűleg a kiadó szóalkotása, — az »Állatok országa« erre épül, de korántsem szolgál fordításban. Blumenbach anyagát, annak Linné rendszere alapján történő feldolgozását pontosan betartva, s diagnózisait is magyarra fordítva, lényegesen kiegészíti. Hozzáfűzi néhány abban az időben ismertebb német »Természet História« neki tetszetős részleteit, saját és mások vele közölt észleléseit, feljegyzéseit — de ezen a ponton már valóban gyenge kritikájú, s itt tűnik ki legfőképp, hogy lényegében rendkívül olvasott, lexikális ismeretekkel rendelkező, de nem hivatásos természetkutató. Bár a költő lelkiségét, fantáziájának szabadabb csapongását a természetbúvárétól tökéletesen el tudja magában választani, a pontatlan és téves adatokat a helytállóktól nem mindig szelektálja fejlett kritikai érzékkel. Ami nyilvánvalóan gyenge oldala, de nem találkozzunk-e hasonló jelenséggel a még nem exakt módszerekkel dolgozó természet tudósok egész seregénél. S nem fordul-e elő hibás megfigyelés exakt módszerekkel dolgozó természetkutatóknál is?

Azt csak éppen megemlítem, hogy a munkájába csúszott pontatlanságok és téves adatok helyesbítésének lehetőségei sem voltak abban az időben Földi részére ugyanazok, mint ma lehetnének. Mint vékonypénzű szegény orvos nem utazgathatott, nem gyűjtött, nem ellenőrizhette sem sajátmagát, sem másokat. A szerző Hadházán, kiadója meg Pozsonyban, alig érintkezhetek oly módon és annyiszor, hogy a korrektúrát Földi gondosabban átnézhetette, pontatlanságaira ráeszmélhetett és azokat helyesbíthette volna. Igaz ugyan, hogy könyve végén gondosan összeállított kimutatásban a sajtóhibákat kijavítja, s pótlólag néhány állat leírását is közli, az a körülmény, hogy — mint már említettem — ennek aláírójaként a kiadó szerepel, bár nem állíthatjuk határozottan, azt a gyanút kelti, hogy munkáján az utolsó simításokat nem is maga Földi, hanem a kiadó végezte. Alátámasztja ezt a gyanút az a már ugyancsak említett körülmény is, hogy Földi 1801. április 6-án halt meg, s könyve is ebben az évben jelent meg, — nincs tisztázva, nem a szerző halála után-e? Egy bizonyos! Lehetősége a szerzőnek utólagos javítgatásokra, simítgatásokra aligha volt.

Megengedve azonban, hogy Földi nem ellenőrizte mások megfigyeléseiből egybegyűjtött adatait, hogy maga is felületesen végzett észleléseket, s ezáltal adatai néhol zavarosak s félrevezetőek, — még mindig nem érdemli meg azt a kurta elbánást, amelyben későbbi kritikussai részesítették és részesítik. A korabeli kritika, nem is egyízben, elismeréssel, sőt dicsérettel beszélt könyvéről, s Hanák János is, még 1849-ben is úgy ír róla, hogy »az állatországra nézve minden avultsága és hiányai mellett még jelenleg is használható«. Oly körülmények, melyek, bár Földi hibáit természetesen nem mentik, s azokat kétségbe vonni nem is akarják, ugyancsak amellet szólnak, hogy Földi csak a leíró s nem a kutató természetbúvár módszereinek és a velük szemben támasztott követelményeknek mérlegelése alapján értékelhető.

A magyar zoológusok általában lekicsinylő állásfoglalásának s Földi-ről alkotott véleményük kifermálásának Petényi János Salamon megjegyzései szolgálnak alapul, amelyeket — mint azt a rágcshalókra vonatkozó vizsgálataiban olvassuk —, az általa leírt *Mus spicilegus*-t, a magyar gözü egeret ismertető adataiban közzétett.

A gözüre vonatkozó népi megfigyeléseket és a gözü név használatával kapcsolatban végzett kutatásait közölve — miután azt Földi gözü-cickánynak nevezte és *Sorex hungaricus* néven írta le, kiemelve, hogy nem azonos a *Sorex minutus*, *S. foldiens*, *S. pusillus* és *S. exillis* Linné által leírt cickányokkal, — Petényi a következőket írja : »Csakis azon, Földi János Természeti Históriaja 66. és 67. lapján hamisul és zavartan Gözü-czickány név alatt leírt *Hysteronproteron* volna képes egy gyakorlatlan, össze nem hasonlító, s könnyen hívó természetbúvárt arra csábítani, hogy azt higgye, miszerint azon állatnak, melyről ott mondja, hogy : »Orra disznóorrforma, fülei rövidek«, csakugyan czickánynak kell lennie.« Majd tovább : »általában véve Földi-nél mindaz, mit Gözü-czickányról mond, oly világos ellenmondásokból áll, miszerint csak kissé is

gyakorlott mastadolognak (mammologusnak), — emlősállatbúvárnak — kell lennie, hogy valaki belássa s bebizonyíthassa, mennyire gyakorlatlan természetbúvár volt maga Földi! Mennyire el tudta magát csábíttatni a nép különböző állításai és saját fölületes vizsgálatai által, s tudott Gözü-cziczkányból valóságos Hysteron-Proteront csinálni.«

Anélkül, hogy Petényinek a magyar állattani kutatások körüli kimagasló érdemeit a legcsekélyebb mértékben is kisebbíteni akarnám, a részéről tett kifogásokkal szemben — nem Földi védelme, hanem a tárgyi igazság kedvéért a következőkre kell rámutatnom.

Bár Blumenbach is elsősorban összehasonlító anatómus, az összehasonlító módszer ismerete, alkalmazása és jelentősége, nálunk legalábbis, csak Földi halála után, a XIX. század első felének végén válik ismertté és általánosabbá. Elsősorban Cuvier munkássága nyomán, kinek idevágó alapvető munkája a »Le règne animal« 1817-ben lát napvilágot. Petényi tehát nem egészen a kor mértékével és annak szemszögéből mérlegeli Földi munkásságát. S magáról a gözü egérről, ill. Petényi rávonatkozó megállapításairól is kiderült egy-más, ami Földi János-t nagymértékben rehabilitálja.

Horváth Géza, a Nemzeti Múzeum Állattárának volt igazgatója, tehát kétségtelenül illetékes személyiség, 1915-ben megállapította, hogy a Földi által *Sorex hungaricus* névvel leírt gözü-cickány valóban nem cickány, — Földi nyilván csak feltűnő kicsisége miatt sorozta ide — de nem is gözü egér, *Mus spicilegus*, mint azt Petényi, Földi leírása alapján gondolta. Pontos vizsgálatok szerint a törpe-egér, a Pallas által már korábban leírt *Micromys minutus* magyarországi változata, melyet mindaddig, míg szakszerű és tüzetes vizsgálatok rendszertani értékét el nem döntötték, az irodalomban *Micromys minutus* Pall. var. *hungaricus* Földi néven kell szerepeltetni és nyilvántartani. »Hadd őrizze meg ott annak a derék magyar embernek az emlékét, aki ezelőtt 114 évvel az első, magyarnyelven írott systematikus állattannal ajándékozta meg nemzetét« írja róla 37 évvel ezelőtt Horváth Géza.

Amennyiben tehát a magyar zoológusok Földi-ről alkotott véleményük kialakításában Petényi-re hivatkoznak, maguk is abba a hibába esnek, amelyet Petényi elkövetett. Nem gondolnak arra, hogy nem is olyan ritkán, még a mostani idők szerzői is, tévesen sorolnak be állatokat génuszokba, s néha családokba is. Követ ezért Földi-re csak az dobjon, aki hasonló tévedések ellen teljesen felvértezettnek érzi magát. Amint nem tehetünk szemrehányást Földi-nek azért, mert a *Vigera berus*-t és *Vipera Ursinii*-t — *Coluber atropos* név alatt ismerteti, és kendermagoskígyó, kurta-kígyó és parlagi-kígyó néven vezeti be őket a magyar irodalomba, azt állítva róluk, ill. róla, hogy Magyarországon a »legbővebben található közönséges kígyó« — úgy nem róhatjuk fel súlyos tévedésnek a gözü-egér leírása és elnevezése körül mutatkozó pontatlanságát sem. A *Vipera Ursinii*-t tudvalevőleg, jóval Földi halála után, 1835-ben írta le Bonaparte, s így Földi legfeljebb csak avval lenne vádolható, hogy a felfedezést nem ő tette meg, am

nyilvánvalóan képtelenség. Egyébként éppen a *Vipera Ursinii* esete mutatja, hogy mennyire tévedhetnek még Földi-nél jóval képzetesebb zoológusok is. — Annak ellenére, hogy — mint említettem — Bonaparte már a múlt század első felében leírta, 1893-ban egy világhírű magyar herpetológus, — ugyanaz, aki, bár a saját maga érdemeit minden alkalommal hangsúlyozottan kiemelte (A Magyar Birodalom Állatvilága, Reptilia et Amphibia), Földi-ről Petényi-hez hasonlóan, a leglesújtóbb véleménnyel volt —, *Vipera rákosiensis* néven, mint új fajt újra felfedezte.

Ha Földi idevágó leírásában tévedett is, egy felfedezés ezzel kapcsolatban mégis fűződik nevéhez: felfedezte, népi elnevezéseket gyűjtögetve, a *parlagi-kígyó* nevet, melyet a rákosi, rákosréti vipera elnevezés helyett, mint sokkalta találóbbat és kifejezőbbet, zoológusaink figyelmébe ajánlok.

Földi »Természet Históriá«-jának maradandó értékét csak leírásaiban keresni ép úgy nem lehet, mint Aristotelesben, Buffonében, vagy akár Linnéében. Aristoteles, Linné és Buffon nem azért számítanak a biológia kimagasló alakjai közé, mert leírásaik tökéletesek, hanem azért, mert új szellemet, új irányt vittek bele a tudományba. Mert működésük iránymutató, úttörő volt és a nyomdokaiba lépő generációknak hosszú időkre szellemi vezetői lettek. Mert tevékenységük nyomán az ismeretek egyre gyarapodtak, a módszerek egyre tökéletesebbé lettek, amivel azután nemcsak a tudomány, a kultúra jutott előbbre, de közvetve, vagy közvetlenül a termelési folyamatokra, az iparra és kereskedelemre való visszahatásaikkal, az emberiség, a társadalom fejlődését is előmozdították. Egyszóval, anélkül, hogy kimondottan politikusok lettek volna, akaratlanul is olyan erőket hoztak mozgásba, melyek előbbre vitték a világot.

S Földi-nél, Földi munkásságának, különösen a »Természeti História« értékének megállapításában — természetesen sokkalta szűkebb vonatkozásokban —, ugyanezen szempontokra támaszkodva mondhatunk csak végleges ítéletet. A haladás erőinek szolgálatában állott-e Földi? Szellemi megnyilvánulásai előbbre juttatták-e valamelyest is a magyar tudományosságot, vagy annak legalábbis egy ágát? Nyereség volt-e, vagy hátráltatta-e »Természeti História«-ja a magyar természettudományos irodalom további fejlődésmenetét? Milyen szándékkal, milyen céllal adta bele élete energiájának javarészét ebbe a munkába? Az ezen kérdésekre adandó feleletek dönthetik el végérvényesen, kiknek van igaza.

Már abból az egy körülményből, hogy úttörő példája termékenyítőleg hat, és azon elvek alapján, amelyeket »Természeti História«-jában és egy korábbi, 1793-ban Bécsben megjelent »Rövid Kritika és Rajzolat a Magyar Fűvésztudományról« című kisebb tanulmányában lefektetett, egyre többen állanak munkába, következtethetünk arra, hogy Földi munkássága mélyreható változást jelentett a magyar tudományos élet fejlődésében. Sógorai: Fazekas Mihály

és Diószegi Sámuel, teljesen Földi nyomdokain haladva, már 1807-ben kiadják az első magyar rendszeres növénytant, s vele, mint azt a kritika egyöntetűen elismeri, a magyar botanikai műnyelv alapvetői lettek. Mindhármuk nyomán és hatása következtében egyre szélesebb körben ismerkednek meg a természettel, foglalkoznak vele s válnak a magyar természetrajzi irodalom művelőivé. Kétségbevonhatatlan bizonyítékaiként annak, hogy a »Természeti História«-szerzőjének igyekezete szerint felelt meg rendeltetésének, hogy Földi helyesen érezte, s talán fel is ismerte, hogy miben van fogyatékoságunk, mire lenne szükségünk, hogy a meglévő helyzeten javítsunk, kulturális elesettségünkön segítsünk. Tárgyi igazolásaiként annak, hogy a mű, minden gyengéje ellenére, hatásos fegyver volt abban a küzdelemben, amelyet Földi a nemzeti elnyomás s az idegen gazdasági kizsákmányolás egyik eszköze, a német nyelv ellen folytatott. Hogy Földi, amikor tudományos munkát írt, és tudományos ismereteket terjesztett magyarul — ha nem is volt vele tisztában —, a belső politikai elnyomás és szellemi tespedtség egy másik nagyon fontos tényezője, a mindenfajta klérusok reakciója, s azoknak egyik erős támasza: a latin nyelv ellen is felvette a harcot.

Mi mindez, ha nem haladás? Különösen egy olyan korban, melyben az idegen uralkodóház a magyar nyelvet még az oktatásból is, elsősorban a felsőoktatásból kiszorítani, a klérus viszont annak latin nyelvét fenntartani szerette volna, s a magyar társadalom nemzeti szellemének hiánya miatt, különösen a vezető osztályokban, magát a magyar nyelvet is megvetették. Amikor a magyar főiskolán tanító tanárok legnagyobb része idegen, amidőn mint Horváth István 1809-ben megjelent naplójában írja: »penészes írásokból tanítanak, melyeket 30 év előtt egyik tanító a másiktól, mint tanítvány leírt«. Midőn — mint folytatja —, »a statisztika tárgyait és formáját hozzáértőknek kellene előadni, egy statisztikához nem értő papnak, Horváth Apát-nak könyve adatik kalauzul a mélyebbekre érdemes magyar ifjúságnak csak azértis, mivel sok statisztikus tanító közül iskolai könyvet készíteni egy sem vala képes«. Midőn »sinylődik ügyünk majdnem a többi tudományokban is« és a tanárok, a természettudós Kitailbelt és Mitterpachert is beleszámítva — mint Horváth írja —, »mi keveset tettek magyarul az édes hazának«.

Nem lehet kétséges, hogy Földi ilyen körülmények között a haladó szellem megtestesítője s a magyar tudományos élet fejlődésének egyik szerény, de elismerésre feltétlenül érdemes képviselője. És ha csak azt tartanánk egyedül érdemének, amit a természetbúvár s egyben szigorú kritikus, Schenk Jakab mond róla, hogy jelentőség tekintetében Földi »Természeti História«-ja felülmúlja minden elődjét, és a magyar tudományos nyelv terminológiájának kialakulása tekintetében, a többnyire népies magyar állatnevek bevezetésével alapvető fontosságú volt — már akkor is eldöntöttnek kell tekintenünk a kérdést: lehet-e Földi-ről a gözű-egér életmódjának leírása alapján véleményt formálni? Hogy nyeresége volt-e »Természeti História« ja a magyar biológiai irodalomnak, vagy sem.?

Ha Földi-nek nyíltan kifejezésre juttatott szándékáról s munkásságának céljáról olvasunk könyvében, méginkább világossá válik, hogy a kérdésre miként válaszoljunk. Hogy mennyire a felvilágosodás, a haladás meggyőződéses híve, s mennyire kimagaslik valamennyi, már említett, elődei közül! Mert igaz ugyan, hogy »Nemzetem! Földieim!« felírást viselő 7 oldalas bevezetője előtt Dávid zoltárát és Linné egyik jámbor mondását idézi — sem a bevezetőben, sem a könyv szövegében nyomát sem találjuk annak, hogy valahol is hivatkoznék a bibliára, s kenetteljes prédikatori hangon jámbor szölamokat hangoztatna —, mint elődei közül valamennyi, legalább is könyveik bevezető részében. Az olvasónak, a »Természeti História«-át kézbevéve nem az az érzése, hogy a pásztor beszél helyőle a nyájhoz, mint elődei legnagyobb részénél szinte kivétel nélkül, sőt nem egy esetben még utódainál is — hanem, hogy felvilágosult s komoly tudós akarja benne közkinccsé tenni tudományát. A néphez szól, annak szemét szeretné kinyitni, nem úgy, mint elődei közül Mátyus, aki könyvét, zengzetes és alázatos sorokban, méltóságos gróf Iktári Bethlen Zsuzsanna asszonynak, kedves és szerelmetes élete párjának, Teleki Sámuel őexcellentiájának, a helikoni múzsák seregében serényen vitézkedő gróf Teleki Domokos úrfinak, a kedvesen illatozó gróf Teleki Mária kisasszonynak és az édes atyai és anyai szívet gyönyörködtető gróf Teleki Ferenc úrficskának ajánlja. Vagy Fábíán József, aki »tekintetes nemes és vitéz Ló Pázmándi József úrnak Győr, Komárom s több megyék hitestáblabírájának« gráciájába ajánlva magát, közli előljáró beszéde előtt, hogy könyvével az iránta való tiszteletnek óhajt kifejezést adni.

Hol van mindezekről Földi? Mennyivel emelkedettebb, mennyivel haladottabb, magasabbróptú az a szellem, mely könyvéből kisugárzik. Midőn arról beszél, hogy el vagyunk maradva, s panaszkodik, a természettudományokra célozva, hogy : »Oh fájdalom! Ez még a Tudományok közzé valónak sem esmér-tetik.« Midőn azt kifejtve, hogy miért teszi könyvét, »a Nemzet lábaihoz, nemzeti nyelven« a következőket mondja : megírta könyvét »hogy a következő magyar ifjúságnak ez a nehéz, és másként sokakban sikertelen fáradozás (a tanulás) megkönnyebbíttessék, hogy a cél ezen tudományban elérhetőbbé s többekkel közönségesebbé tétessék, hogy a Magyar Nyelvnek tehetősége kitesse, hogy a más Nemzetekkel mellesleges és eggyarányos érkezésre út nyitassék és így a Nemzet java s ditsősége elébb mozdíttassék.«

Azt hiszem, minden további érvelés felesleges annak bizonyítására, hogy a Földi-vel szemben eddig tanúsított magatartás indokolt volt-e, vagy sem. Hogy a Petényi Jánosoknak, a Méhely Lajosoknak s követőiknek van-e igazuk, vagy az őt nagyraértékelő Hermann Ottóknak, Chernel Istvánoknak, és Schenk Jakaboknak? Hogy a Magyar Tudományos Akadémia századeleji magatartásának, Földi-t illetően, tudományos tárgyi okok vagy inkább világszemlélete, Földi munkásságának értéktelensége, vagy a Méhely Lajosok sok vonatkozásban középkori várurakéra emlékeztető politikai nézetei voltak-e az alapjai.

Tisztázva a kérdést, befejezésül még röviden, hogy Földi Jánost és állat-

tanát teljesen rehabilitáljuk és az újjáalakult Tudományos Akadémia, de valamennyi magyar biológus előtt teljesen világos legyen: érdemes volt-e Földi emlékét visszaidézni — megemlíteni szeretnék vele kapcsolatban még néhány olyan körülményt melyek mindennél meggyőzőbben bizonyítják, hogy Földi a demokratikus ideáloknak is megfelelő tudóstípus volt.

Nyárspolgári szemlélet nem vette észre Földi-ben, mint ahogy sok egyebet nem vett észre, hogy Földi nemcsak a leíró magyar természettudományok, legfőképpen a magyar állattan és növénytan haladásának útját jelölte ki, de iránymutató volt abban a vonatkozásban is, hogy a magyar nép felemelkedésének egyik legfontosabb eszközét a tudományban, elsősorban a természettudományokban látta. Az ezen tudományok művelése nyomán nyugaton bekövetkezett változásokra érzékeny műszerként reagálva, abban a korban szinte szokatlan éleslátással hirdette, hogy tanuljunk, gyakoroljuk a »Természet Historiáját«, azt a tudományt, »melynek kivált az utolsó félszázadtól fogva oly nagy befolyása vagyon«.

Nem vették, vagy nem akarták észrevenni Földi-ben, hogy a tudományoknak, a természeti ismereteknek elsősorban, mily gyakorlati jelentőséget tulajdonított. Hogy tehát a tudománynak művelését nemcsak a tudományért önmagáért, hanem annak a köz és egyesek javára való hasznossága miatt is fontosnak s elengedhetetlennek tartotta. Midőn arról írt, hogy a »Természeti História«, ez a szükséges és szép tudomány«... »sok növényekkel való megismerkedést, kereskedést, új hasznok feltalálását és mind itt, mind amott, sok károknak elfordíthatását« jelenti, hogy ebből a tudományból származik »sok lábbal tapodott föld drágaságainak megismerése, megbetsülése, kikeresése és művbevétele«, . . »a Fabrikáknak felállításához való értelem, azoknak fundamentomos lábra állítása.«

Nagyjelentőségű szavak, mert a természettudományoknak, a természet-tudományos ismereteknek az egész társadalom boldogulása és felemelkedése szempontjából való fontosságát, különösen magyar viszonylatban, sokak felé még ma is hangoztatnunk kell. Ismételten kell rámutatnunk, még tudósok előtt is, hogy a tudományt a nép szolgálatába állítani egyik legfőbb feladatunk. A nép érdekeiért dolgozzék a tudós, ne zárkózzék be tudományának fellegrárába, hanem keresse a néppel való kapcsolatot; mint Földi hirdette: »a köznéptől bátran tanulhat a tudós, mert viszont ez is tanul tőle«. »Ezáltal nem alacsonyodik le se a tudós, se a tudomány.«

Mindezeket is megemlítve idézhettük csak fel méltóképpen Földi Jánosnak 150 év folyásában erősen elhomályosult emlékezetét, s működésének a korábbi társadalmi szemlélet tükrében meghamisított jelentőségét — csak ezekre rámutatva tisztázhattuk. Nyilvánvaló azonban, hogy elégtételt a magyar biológusok, a vele szemben tanúsított sok hálátlanságért, emlékének csak akkor szolgáltatnak, ha az ő cékitűzéseivel és az ő lelkesedésével dolgoznak a tudomány, s a demokratikus magyar haza felvirágoztatásán.

IRODALOM

1. A magyar birodalom állatvilága I—VI. Bpest, 1918.
2. *Beöthy—Badics* : Képes irodalomtörténet, I—II. 1906—1907.
3. *Blumenbach F.* : Handbuch der Naturgeschichte 1799.
4. *Chyzer Cornél dr.* : Reliquiae Petényianae. Természetrajzi Füzetek, Vol. V. Parte, II—IV. 1882.
5. *Endrey Elemér* : Az első magyar zoológia és írója. Természetrajzi Füzetek, IV. füz., 1904.
6. *Földi János* : Természeti história. A Linné Systémája szerint. Első tsmó. Az állatok országa. Pozsonban, 1801.
7. *Földi János* : Költeményei, Kiadta és bev. Mixich Lajos, Bpest, 1910.
8. *Grünwld Béla* : A régi Magyarország 1711—1825. II. kiad. Bpest, 1888.
9. *Hanák János* : Az állattan története és irodalma Magyarországon, Pest, 1849.
10. *Horváth Géza dr.* : A törpe egér magyarországi alakjának tudományos neve. Állattani Közlemények, XIV. 1915.
11. *Mátyus István* : Ó és új diaetetica, Pozsony, 1787.
12. *Mixich Lajos* : Földi János, Bpest, 1905.
13. *Nagy Sándor* : Földi János, a grammatikus és a nyelvújító. Hajduhadház, 1929.
14. *Nordonskiöld E.* : Die Geschichte der Biologie, 1926.